

Den kultur- och litteraturhistoriska gestalten i den lettiska novellen “Svētā Brīgīta” (“Heliga Birgitta”) av Jānis Ezeriņš

Ivars Orehovs
University of Latvia, Rīga

Cultural-historical and literary gestalt in the Latvian short story “Saint Birgitta” (“Heliga Birgitta”) by Jānis Ezeriņš

Abstract: The Latvian author Jānis Ezeriņš’s (1891–1924) literary heritage includes, among other texts, the collection of short stories *Fantastiska novele un citas* (*Fantastic short story and others*, 1923). The collection contains the short story “Svētā Brīgīta” (“Saint Birgitta”), in which the author has used the image of a saint, which is very well known in the history of culture, literature and religion. The image can be related both to Celtic mythology and the historical Swedish personality, who had been the founder of Vadstena monastery and a literary author herself (approx. 1303–1373). The aim of the article is to explore the function of the image in the prose text by the Latvian author Ezeriņš and its connections with the cultural and historical personality of St. Birgitta. It is not typical of Ezeriņš’s writings to make such an explicit and direct association with this kind of legendary phenomena, therefore the inclusion of the text in the collection may suggest a connection between St. Birgitta’s individual destiny and enduring human values. This writer’s choice can also be seen as his own claim to international recognition.

I en av landskapet Kurzemes småstäder – Grobiņa, som ligger nära Östersjökustens stad Liepāja i västra Lettland, finns det några sevärheter med skandinavisk och i synnerhet svensk anknytning. Där kan man inte bara beskåda skandinaviska gravfält, daterade till tidsperioden 650–850 e. Kr. och undersökta 1929–1930 av svenska arkeologer under ledning av Birger Nerman (1888–1971), eller Grobiņa-läkarmottagning, där Zenta Mauriņa (1897–1978) har tillbringat sin barndom på faderns arbetsplats och bostad. Hon var en av de i Lettlands kulturhistoria mest mångsidiga personligheterna och till främmande språk översatta författarna, som har

Shaping the Rings of the Scandinavian Fellowship. Festschrift in Honour of Ērika Sausverde. Edited by Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė and Loreta Vaicekauskienė. (Scandinavistica Vilnensis 14). Vilnius University Press, 2019.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2019.7>

Foto 1. Heliga Birgitta katolska kyrka i Grobiņa. Arkitekter Aija och Andris Kokins; byggnaden uppfördes från 2000 till 2002 och fick efter invigningen samma år utmärkelsen “Årets bästa offentliga byggnad i Lettland”. Foto: grobinasturisms.lv

varit bosatt i Sverige från 1946 till 1965 och varit privatdocent på Uppsala Universitet från 1949 till 1963. I Grobiņa finns också en av de mest moderna kyrkobyggnaderna i Lettland – Heliga Birgitta katolska kyrka (se foto 1). Byggnaden är konstruerad i symboliska arkitektoniska former – som en Noaks ark från bibliska legender.

Den symboliserar ävenledes med båtar ankomna svenskar, som förde in kristendomen till denna region. Kyrkan är som ett skepp, vilket räddar varje människa och genom böljande hav, som en symbol för det världsliga livet, för ut till evighetens stränder. (GT-e)

Den lettiska novellförfattaren Jānis Ezeriņš (1891–1924) härstammar från den östra delen av Lettland – landskapet Vidzeme. En av hans noveller i samlingen *Fantastiska novele un citas* (*En fantastisk novell och andra*, 1923; se foto 2) är benämnd efter den i den kristna kulturtraditionen bekanta kvinnliga trogenhetsbäraren, nämligen – “Svētā Briģīta” (“Heliga Birgitta”). I detta kortprosans verk bildar legendens återberättelse den centrala delen av ringkompositionen, medan i berättarens perspektiv inleds och i den avslutande delen uttrycks problematiska tyngdpunkter av

Foto 2. Bokomslag – Jānis Ezeriņš. *Fantastiska novele un cit* [En fantastisk novell och andra]. Riga: Valtera un Rapas akciju sabiedrība, 1923

mentala, fysiska och egendomsförhållanden för en mänskligt meningsfull samlevnad, varvid det observeras en underskattning av den manliga rollen i legenden.

För jag-berättarens roll har valts en i livserfarenhet härdad och en viss välmående levnadsstandard uppnådd jordbruksföretagare Nikolajs Lamberts, som “har nått sitt sjuttionde levnadsår” (“sasniedzis septiņdesmito dzīvības gadu”; Ezeriņš, 1998, 174). Efter ett årtionde av barnlöst samliv med sin vid skildringens tidpunkt 35-åriga hustru Kristīne bedömer han, att det största och intresset för livet bevarande bekymret utgör den framtida användningen av den anhopade rikedom. Ett uppslag av en andligt helande effekt för att man skulle få barn i detta äktenskap ger ett besök av en väninna från ungdomstiden under den symboliskt hoppfulla “äppelblomningstiden” (“ābeļu ziedu laikā”; Ezeriņš, 1998, 175). Hon uppmuntrar det gifta paret att bege sig till Heliga Birgittas kloster, där makarnas böner åhörs och “de fruktlösa blir fruktsamma”, men de “av svartsjukans satan bedragna – kära och trogna” (“neauglīgie topot auglīgi”, bet “greizsirdības sātana pieviltie mīļi un uzticīgi”; Ezeriņš, 1998, 175).

Genom att tydligt klarlägga för läsaren den här huvudhandlingens utgångsposition i introduktionsdelen av den tredelade strukturen låter författaren jag-berättaren och hans hustru bege sig i en lineär sekvens “genom katolska länder” till detta kloster “på ett högt berg”, som “var

nästan otillgängligt på grund av sin branta sluttning” (“pa katoļu zemēm” uz šo klosteri „kādā augstā kalnā”, kurš „sava stāvuma dēļ bija gandrīz nepieejams”; Ezeriņš, 1998, 175).

Den här vändpunkten i handlingens miljöskildring vittnar både om en skönjbar likhet med den i den baltiska kulturhistorien kända och i pjäsen av Rainis (1865–1929) *Zelta zirgs* (*Den gyllene hästen*, 1909) använda och i den estniska folksagan *Kuidas üks kuningatütar seitse aastat oli maganud* (*Sagan om kungadottern, som har sovit i sju år*, 1866) rotade ‘glasbergets’ motiv i urban miljö, där runt “det berömda kvinnoklostret [...] har uppstått en hel liten stad med byggda hus i olika tider, för att Gudens tillbedjare från fjärran skulle kunna bosätta sig” (“slavenū sieviešu klosteri [...] saradusies vesela pilsētiņa dažādos laikos celtu māju, kur apmesties dievlūdžējiem no tālienes”; Ezeriņš, 1998, 176), och även om annalkande till den europeiska allmänna kulturmiljön genom att välja som ett ledmotiv legenden om Heliga Birgitta.

Enligt källor i mytologins forskning påträffas Brigit i den keltiska mytologin som

latiniserade brittiska namnets form *Brigantia* från irisk *barr*, walesisk *bar* ‘högländ’, i irisk mytologi [...] poeternas beskyddare. [...]

I kristendomen är hon känd som Heliga Brigit, trots att i historier om henne har det bevarats många hedniska mytelement – hon föddes vid soluppgången, varken i ett hus eller utanför det. Hon kunde hänga sin kappa för att torka ut på solens stråle, runt varje hus, där hon kom in, sträckte sig en strålände nimbus. Hon och 19 nunnor bevakade den heliga elden. (ME, 1994, 148)

I norra Europas kulturhistoria och även i svensk litteraturhistoria är känd en märklig personlighet, vars livsbanor och litterära kvarlåtenskap har fått betydelse av en till helgonförklarad gestalt, nämligen – Den Heliga Birgitta (ca 1303–1373; se foto 4 och 5). Född i en lagmans familj i landskapet Uppland, centrala Sverige, har hon efter sin mors död, vid 10 års ålder, liksom sett en vision eller uppenbarelse av den korsfäste Jesus Kristus. Efter att ha gift sig med Ulf Gudmarsson, som senare blev lagman i landskapet Närke, förde paret ett familjeliv med 8 barn i gudomlighet, välgörenhet och vallfärder i Europa. Under en av dem blev mannen sjuk, men efter några år, 1344, dog han.

Mannens dödsfall innebar också “en vändpunkt i Birgittas liv” (Lönnroth & Delblanc, 1993, 79). Hennes uppenbarelser har uppkommit

Foto 3. Användning av den helgonförklarade Heliga Birgittas gestalt i Sveriges kyrkor, här: i 1500-talets väggmålning och skulptur (Källa: Lars Lönnroth, Sven Delblanc. *Den Svenska Litteraturen. Från forntid till frihetstid*. Bd. I. Stockholm: Bonnier Alba, 1993, 84)

allt oftare och blivit nedskrivna. Vid ett av dessa andliga inspirationstillfällena verkade hon "höra att Kristus kallar henne: 'Du skall vara min brud och mitt språkrör'" (citerat från: Söderblom & Edqvist, 1997, 89). Birgitta har bott i flera år i klostret nära makens dödsort, genom att ägna sin energi och en del av egendomen åt skapandet av en ny klosterorden i Vadstena, Östergötland, både för munkar och nunnor. För det krävdes tillstånd från den romerske påven. Så reste hon till Rom och har bott där huvudsakligen i ett hus på *Piazza Farnese* (se foto 4–5) från 1350 till sin död 1373. Året 1370 – alltså några år före Heliga Birgittas bortgång – berättigade påven Urban V Birgittinerordens existens.

Klostret i Vadstena, dit Birgittas kvarlevor fördes (se foto 6 och 7) hela vägen från Italien till Sverige i en speciell procession, invigdes 1384 och blev ett viktigt kulturellt centrum i det senmedeltida Skandinavien, men den birgittinska rörelsen spred sig snabbt över Europa. Klostrets aktiva verksamhet ägde rum fram till år 1595, men den funktionella betydelsen både som ett museum och ett bibliotek har byggnader eller deras delar behållit ända fram tills nu (se foto 8). Den personens egna kulturhistoriska minne har bevarats genom Heliga Birgittas helgonförklaring

Foto 4. Huset på Piazza Farnese i Rom. Foto: Wikimedia Commons, Creative Commons Attribution-Share Alike 2.0 Generic license

Foto 5. Huset på Piazza Farnese i Rom. Foto: Ivars Orehovs

i Rom redan 1391 (se t.ex.: Lönnroth & Delblanc, 1993, 79–80), men “1999 utsågs hon till ett av Europas skyddshelgon” av påven Johannes Paulus II (1920–2005; VN-e).

I Ezeriņš novell skildras Heliga Birgitta i legendens återberättelse av en kaplan som “alla makars förmyndare i himmelska boningar” (“visu laulāto draugu aizbildne debesu mājokļos”; Ezeriņš, 1998, 176).

Efter Birgittas död skänktes huset, där hon bodde med sin dotter i Rom, till klostret i Vadstena, som inrättade det som en fristad för svenska pilgrimer. Sedan 1931 har huset återigen ställts till förfogande av Birgittinerordens romerska gren (BV-e).

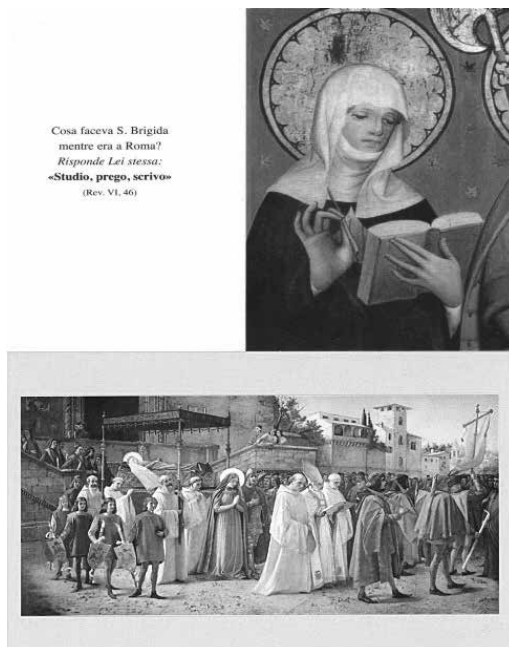

Foto 6 och 7. Heliga Birgitta, hennes kvarlevor förs i en procession från Rom till Vadstena i Sverige (bilder på vykort)

Heliga Birgittas andliga verks kvarlåtenskap – de i religiösa läsningar och personliga erfarenheter och upplevelser rotade, såväl på svenska som på latin handskrivna och distribuerade visionerna – har i åtta volymer med den gemensamma titeln *Revelationes Coelestes* upplevt den första tryckta upplagan på latin 1492 (se t.ex.: Lönnroth & Delblanc, 1993, 80).

För att återgå till novellens av Ezeriņš tematiska kärna – legenden om den Heliga Birgitta – kan det noteras, att i texten inkluderade legendens återberättelse sker i ett manligt sällskap, eftersom “Heliga Birgittas avbildade gestalt får besökas endast av hennes systrar, medan männen ska böja sina huvuden i ödmjukhet bredvid – framför altaret” (“Sv. Brīgītas tēlu var apmeklēt tikai viņas māsas, bet vīriem jānoliec galvas blakus altāra priekšā”; Ezeriņš, 1998, 176). Så Lamberts fru Christine går in i klostret för att få välsignelse, men han själv får åhöra kaplanens berättelse. I denna avslöjas ett sådant paradigmiskt utmaningselement som en härskares avsikt att välja i form av både mental och fysisk tävling den

Foto 8. Vadstena klosterkyrka. Foto: Artifex. In https://en.wikipedia.org/wiki/Vadstena_Abbey

bästa möjliga friaren till sin arvtagerska – dottern Birgitta. Utvald för henne blir “en främling, en aldrig förr sedd riddare. [...] kraftfull, ståtlig gestalt [...]” (“kāds svešs, vėl nekad neredzēts bruņinieks. [...] spēcīgs, stalta auguma [...]”; Ezeriņš, 1998, 177). Riddaren accepterar med en stark beslutsamhet härskarens – ‘lantgrevens’ – och hans gästers i gästbudets yrsel uttalade utmaning att bära Birgitta upp till det branta och svårtillgängliga bergets krön, vilket han med en övernaturlig ansträngning klarar av och därmed når målet, men därefter – enligt Birgittas ord: “Han släppte mig till marken, kysste mig och stupade död av trötthet” (“Viņš nolaida mani uz zemes, noskūpstīja un pats no noguruma nokrita beigts”; Ezeriņš, 1998, 179) Birgitta har sedan visat den högsta graden av trohet gentemot den avlidna riddaren genom “att aldrig klättra nerför berget – till stor sorg för sin far och många riddare i detta land och i avlägsna länder” (“vairs nenoejot no kalna par lielām bēdām savam tēvam un daudziem šīs un tālu zemju bruņiniekiem”; Ezeriņš, 1998, 179), och genom att uttrycka sin själs övertygelse: “Jag tillhör endast honom, jag har blivit sammanvigd denna morgon för att han har vunnit” (“Es piederu vairs tikai viņam, es esmu salaulāta šīnī rītā, jo viņš ir uzvarējis”; Ezeriņš, 1998, 179). Det är därför klostret, grundat på det höga och branta berget, har blivit som mål för pilgrimsfärder för många, som längtar efter hängivelsens och fertilitetens välsignelse.

Ringkompositionens avslutningsdel i novellen består av Nikolajs Lamberts positionerade reaktion på legendens framställning, ävensom av återspeglning på argumentationen om beslutet i arvfallet. Hans intresse är inriktat på – och därmed skymtas även författarens åsikt – att det visserligen finns ett behov av en balans mellan de gestalterna som beskrivs i legenden: om Birgitta har med trohetsbekräftelsen fått en tillskriven status av 'den Heliga', då har den manligt beslutsame riddaren blivit underskattad. Nikolajs säger:

Nämligen, jag tänkte på Heliga Birgittas riddare, vars andes arvtagare tycktes vara jag själv, men för honom visste inte den hela kristna församlingen några böner; eftersom felaktigt nog i sin tänkandets snävhet har den blivit förälskad i prestationer, men har glömt själva skaparen.

[Proti, es domāju par Svētās Brīģītas bruņinieku, kura gara īstenieks es šķītos sevī, bet kuram nevienas lūgšanas nezināja visa kristīgā draudze; jo savā domu šaurībā tā iemīlējusi sasniegumus, bet aplam aizmirsusi pašus sasniedzējus.] (Ezeriņš, 1998, 180)

Denna mänskliga position manifesterar sig också i den slutliga delen av narrativets framåtskridande om beslutet om arvsskifte, eftersom Heliga Birgittas klosterbesök "har inte blivit välsignat" ("nav bijis svētības"; Ezeriņš, 1998, 180), alltså – efter det har i familjen Lamberts inte fötts några barn – potentiella arvingar. Huset testamenteras till hustrun Kristine, men penningkapitalet – i två delar, varav en skulle tillkomma "vårt hemlands medicinska fakultet i staden för ärftlighets- och embryologisk forskning" ("mūsu dzimtenes pilsētas medicīniskai fakultātei iedzimtības un embrioloģijas pētījumiem"; Ezeriņš, 1998, 180), medan den andra – för att nå ett filosofiskt-idealiskt mål, dvs.: "att gräva ut Heliga Birgittas riddare från glömskan, för att rätta till den historiska orättvisan och fullända sin tid med en moralisk fulltonighet" ("Svētās Brīģītas bruņinieka izrakšanai no aizmirstības, lai izlabotu vēsturisku netaisnību un noslēgtu savu laiku ar tikumisku pilnskaņu"; Ezeriņš, 1998, 180). Det uttrycks även en generös sannolikhet att gestalta ett monument med följande inskription: "Till Mannen som vann vid döden" ("cilvēkam, kas mirstot uzvarēja"; Ezeriņš, 1923, 25).

Säledes, med denna deklaration av universella mänskliga värden i Jānis Ezeriņš novell, med hänsyn till både legendens framställning och det

veterliga i historiska källor om Heliga Birgittas av svensk härkomst liv efter makens död, som blev den avgörande "vändpunkten" i hennes identifierbarhet och tillbedjan, kan man uttrycka en viss sannolikhet, att författaren, genom att förutse den feminint inriktade litteraturens ökande inflytande, har uppmanat i detta litterära verk att inte glömma de maskulina värdena, följaktligen – att hålla balansen.

Litteratur

- BV – Birgitta. Vadstena. Retrieved 14.09.2018 from <http://birgitta.vadstena.se>.
- Ezeriņš, Jānis (1923). Svētā Brīgīta. *Fantastiska novele un cit* (pp. 16–25). Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrība.
- Ezeriņš, Jānis (1998). Svētā Brīgīta. *Noveles* (pp. 174–180). Rīga: Atēna.
- GT – *Grobiņas tūrisms*. Retrieved 22.06.2017 from <http://www.grobinas-turisms.lv/lv/apskates-objekti-2/sv-brigitas-katolu-baznica>.
- Lönnroth, Lars, & Sven Delblanc (1993). *Den Svenska Litteraturen. Från forntid till frihetstid*. Bd. I (pp. 78–92). Stockholm: Bonnier Alba.
- ME – *Mitoloģijas enciklopēdija* (1994). Vol. 2. Eds. Roberts Akmentiņš, Edgars Katajs, Janīna Kursīte et al. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Söderblom, Inga, & Sven-Gustaf Edqvist (1997). *Litteraturhistoria. Lärobok för gymnasiet* (pp. 87–89). Stockholm: Natur och kultur.
- VN – *Vatican News*. Retrieved 29.09.2018 from <https://www.vaticannews.va/sv/kyrkan/news/2018-07/heliga-birgittas-budskap-till-europa.html>.